

Een fabel over hebzucht

Kort voor de apotheose van de kredietcrisis in het najaar van 2008 verscheen het derde deel van een nieuwe Nederlandse vertaling van Bernard Mandeville's *The fable of the bees*. In dat boek wordt een bijenkorf geportretteerd die stijf staat van de ondeugd:

De wortel van het kwaad, gierigheid – die verdomde, norske, verderfelijke ondeugd –, was de slaaf van kwistigheid, die edele zonde. Terwijl luxe een miljoen van de armen werk gaf, en hatelijke trots nog een miljoen erbij, waren afgunst zelf en ijdelheid dienaren van de nijverheid.

Aan de hoge welvaart komt echter plots een einde:

Maar o goden! Wat een consternatie. Hoe enorm en plots was de verandering! Binnen een uur zakte in het hele land het vlees een stuiver per pond (. . .) De prijs van land en huizen zakt. Wonderbaarlijke paleizen waarvan de muren, zoals die van Thebe, gebouwd zijn door het spel, staan te huur.

Een link met de kredietcrisis was snel gelegd. Er verschenen in het najaar van 2008 dan ook verschillende artikelen waarin Mandeville's *Fable* in één adem wordt genoemd met de kredietcrisis. Voorzichtigheid is echter geboden. De crisis die Mandeville in *The fable of the bees* beschrijft is namelijk niet het gevolg van hebzucht, maar juist van het ontbreken ervan. Bij Mandeville gaat de wereld – na een ingreep van de goden – aan volstreckte deugzaamheid ten onder.

Wie was Mandeville?

Bernard Mandeville werd in 1670 in Rotterdam geboren. Zijn vader was daar stads-geneesheer en vervulde verschillende bestuurlijke functies. De Mandevilles stamden af van een Waalse kapitein die zich in 1568 in Nederland vestigde. Bernard Mandeville was de vijfde generatie binnen zijn familie die in Nederland woonde en werkte, tot hij als roemruchte twintiger weer vertrok. Voor die tijd ging hij naar school in Rotterdam en studeerde hij tussen 1685 en 1691 geneeskunde en filosofie in Leiden. Korte tijd na zijn promotie week hij uit naar Engeland om zich daar uiteindelijk definitief te vestigen. Mandeville was daarmee een kennismigrant *avant la lettre* en vanuit Nederland gezien was zijn vertrek een 17de eeuwse staaltje van *brain-drain*.

Zelf gaf Mandeville als reden voor zijn verhuizing naar Engeland 'om de taal te leren; waar hij veel plezier aan beleefde'. Maar hij bleef er, want – zo schreef hij zelf – 'in de tussentijd vond hij het land en de gebruiken passen bij zijn gemoedstoestand'. Mandeville verzwijgt hier een belangrijke motivatie voor zijn vertrek: de verbanning van vader en zoon Mandeville uit Rotterdam. Het was de wraak van de corrupte Rotterdamse schout (hoofd van politie) en baljuw (officier van justitie) Jacob van Zuylen van Nijevelt op de Mandevilles en hun rol in de volksopstand die Van Zuylen – tijdelijk – zijn baan kostte.

Het is niet moeilijk te begrijpen wat Van Zuylen tegenstond in *Schijnheylig atheïst*, het pamflet op rijm dat Bernard Mandeville in 1690 'ter eeren van Jacob van Zuylen

van Nievelt' schreef. Het pamflet gaat over een 'geltsuchtig dwingeland' en een 'uytbroedsel van de hel' waarvoor geldt dat:

... gij sult haest straf ontfangen
Voor al u boos bedrijf, zijt waerdigh op gehangen
Aen d'allerhoogste Galg, voor alle man ten toon
Gij in het mid', o Guyt: aan yder zijd een Soon.

De afzetting van Van Zuylen was echter van korte duur. Twee jaar later kwam hij, van hogerhand volledig gerehabiliteerd, weer terug in functie. Mandeville en zijn vader stonden bovenaan Van Zuylens lijst van *personae non gratae*. Vader Mandeville week uit naar Amsterdam. Bernard verkoos Londen, waar in het kielzog van koningstadhouder Willem III en zijn echtgenote Mary Stuart een soort 'Holland aan de Theems' was ontstaan.

The fable of the bees

Ook in Engeland was Mandeville niet bevreesd om de gemoederen in beweging te brengen. Wel zien we dat hij zijn aanklachten minder direct op de man richtte. Naast vooruitstrevend werk over psychiatrische aandoeningen (*A treatise of the hypochondriack and hysterick passions*, 1711) en een aanklacht tegen slavernij (*Planter's charity*, 1705), verzette hij zich in het openbaar tegen de strenge praktijken van de Engelse zedenpolitie. Zijn Nederlandse opvoeding klonk door in zijn pleidooien voor openbare bordelen (*A modest defence of publick stews*, 1724) en tegen openbare ophangingen (*An enquiry into the causes of the frequent executions at Tyburn*, 1725). Het laatste pleidooi mag overigens gerust opvallend genoemd worden; 35 jaar eerder was een openbare ophanging precies wat Mandeville Van Zuylen en zijn zonen toewenste (aldus het citaat uit *Schijnheylig atheïst* hierboven).

Het bekendste en meest geruchtmakende werk van Mandeville is en blijft echter *The fable of the bees*. Wat in 1705 begon met het hierboven aangehaalde prikkelende gedicht over een bijenvolk in voor- en tegenspoed (*The grumbling hive; or, knaves turn'd honest*) groeide in de bijna drie decennia die daarop volgden, uit tot een lijvig werk over de drijfveren van individuen en het effect daarvan op de maatschappij.

Mandeville voorzag het oorspronkelijke gedicht van een voorwoord (1714) en 22 korte essayistische uitwijdingen bij bepaalde frases uit het gedicht (*Remarks*, 1714 en 1723). Hij voegde langere essays toe: over de oorsprong van zedelijke deugd (1714), over menslievendheid en armenscholen (1723), en over de aard van de samenleving (1723). Bovendien schreef hij een rechtvaardiging van het boek (1724), waarin hij inging op de venijnige kritiek van tijdgenoten. Sommige critici waren zo verbolgen dat zij zijn naam verbasterden tot 'Man-Devil'. Ten slotte publiceerde hij een deel II (1729) waarin hij Horatio en Cleomenes in zes dialogen liet discussiëren over deel I van *The fable of the bees*.

De strekking van dit alles vatte Mandeville keurig samen in een van de bekendste ondertitels aller tijden: *Private vices, publick benefits* (particuliere ondeugden, publieke weldaden). Een pakkende en veelzeggende ondertitel, maar wel een die hem de rest van zijn leven zou achtervolgen. Velen lazen in de ondertitel een aansporing tot ondeugd. Als particuliere ondeugden zoals gierigheid, kwistigheid, trots, afgunst en ijdelheid tot publieke weldaden leiden, dan is daarin de aanbeveling om zoveel mogelijk ondeugd te bedrijven snel gelezen. Mandeville verzette zich fel tegen deze verkeerde interpretatie. In het later toegevoegde voorwoord gaf hij aan dat 'ze de bedoeling opzettelijk of uit dommigheid verkeerd begrepen'. Anders dan veel van zijn

critici hem nogal gemakzuchtig verweten, be-
toogde Mandeville namelijk niet dat *elke ondeugd
zonder meer*, tot een publieke weldaad leidt. De
juiste lezing van de ondertitel is volgens Mande-
ville dat ‘particuliere ondeugden *door het handige
management van een bekwaam politicus* in publieke
weldaden *kunnen* worden veranderd’ (cursiverin-
gen ARK/NA). In zijn laatste publicatie, een brief
aan bisschop George Berkeley (*Letter to Dion*,
1732), kwam hij nog eens terug op de ondertitel
van *The fable*: ‘Mensen die boeken beoordelen op
grond van hun titel, moeten wel vaker bedrogen
worden.’ Maar hij gaf ook toe: ‘De ware reden
waarom ik de titel (...) gebruikte, was, geloof ik
oprecht, om aandacht te trekken.’

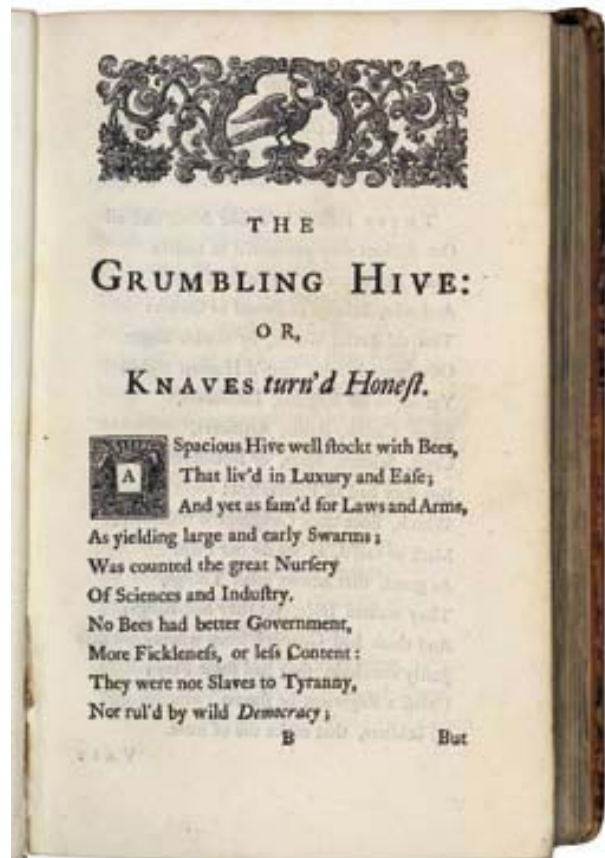
Niet alleen de ondertitel van *The fable* veroor-
zaakte beroering. De discussie tussen Horatio en
Cleomenes in deel II geeft mooi weer hoe
Mandeville’s ideeën door velen in zijn tijd werden
ontvangen en op welke punten hij hen hoopte te
overtuigen. Horatio begint kritisch. Voor hem is
The fable een exponent van ‘het stelsel van defor-
matie, waarvan de aanhangers vooral hun best
doen om alles in onze natuur zo lelijk en verach-
telijk mogelijk te maken en bijzonder veel moei-
te doen om de mensen ervan te overtuigen dat
ze duivels zijn’. Door gewiekst optreden van Cleomenes – hij praat eerst mee en
brengt Horatio door slimme tegenvragen aan het twijfelen – komt Horatio uitein-
delijk tot inkeer: ‘Je hebt me bekeerd en ik zal voortaan heel anders naar *The fable of
the bees* kijken dan voorheen.’ Zijn oorspronkelijke voorkeur voor het werk van
Mandeville’s tegenstrever Lord Shaftesbury is nog gedeeltelijk intact: ‘de taal en dic-
tie [daarin zijn] beter (...) het stelsel van ’s mensen sociabiliteit mooier en plausibeler
en de dingen (...) met meer kunst en kennis verfraaid’. Maar, zo erkent Horatio, in
Mandeville’s *Fable*: ‘zit evenwel zeker meer waarheid en de natuur wordt er bijna
overal getrouwer in nagevolgd’.

Een internationale bestseller

De verschillende versies van *The fable of the bees* die tussen 1705 en 1733 uitkwamen
werden allemaal uitgegeven in Londen. Maar het boek kan gerust een internationa-
le hit genoemd worden. Vóór 1800 was het al vertaald in het Frans en het Duits. Later
volgden vertalingen in het Italiaans, Spaans, Pools, Japans, Russisch, Chinees en
Nederlands.

De vroegste Nederlandse vertaling stamt uit 1881. H.P.G. Quack vertaalde het cen-
trale gedicht als *De brommende bijenkorf, of hoe de boozen in braven verkeeren*. Sindsdien
zijn er, inclusief de jongste vertaling van Arne Jansen, nu al vier verschillende
Nederlandse vertalingen van verschenen.

In de STCN zijn geen Engelse of Nederlandse uitgaven van *The fable of the bees* te
vinden. Het boek verscheen immers in Londen en de Nederlandse vertaling is van
na 1800. Wel vinden we er de eerste Franse vertaling uit 1740: *La fable des abeilles*. Het
titelblad vermeldt ‘Londres’ als plaats van publicatie, maar volgens deskundigen is

Het begin van *The grumbling hive* in een Londense
uitgave van *The fable of the bees* uit 1732

deze Franse editie zonder twijfel in Nederland uitgegeven. De fameuze ondertitel is door Jean Bertrand (1708-1777) vertaald als: ‘Ou l’on prouve que les Vices des Particuliers tendent à l’avantage du Public’.

Waarom schreef Mandeville The fable?

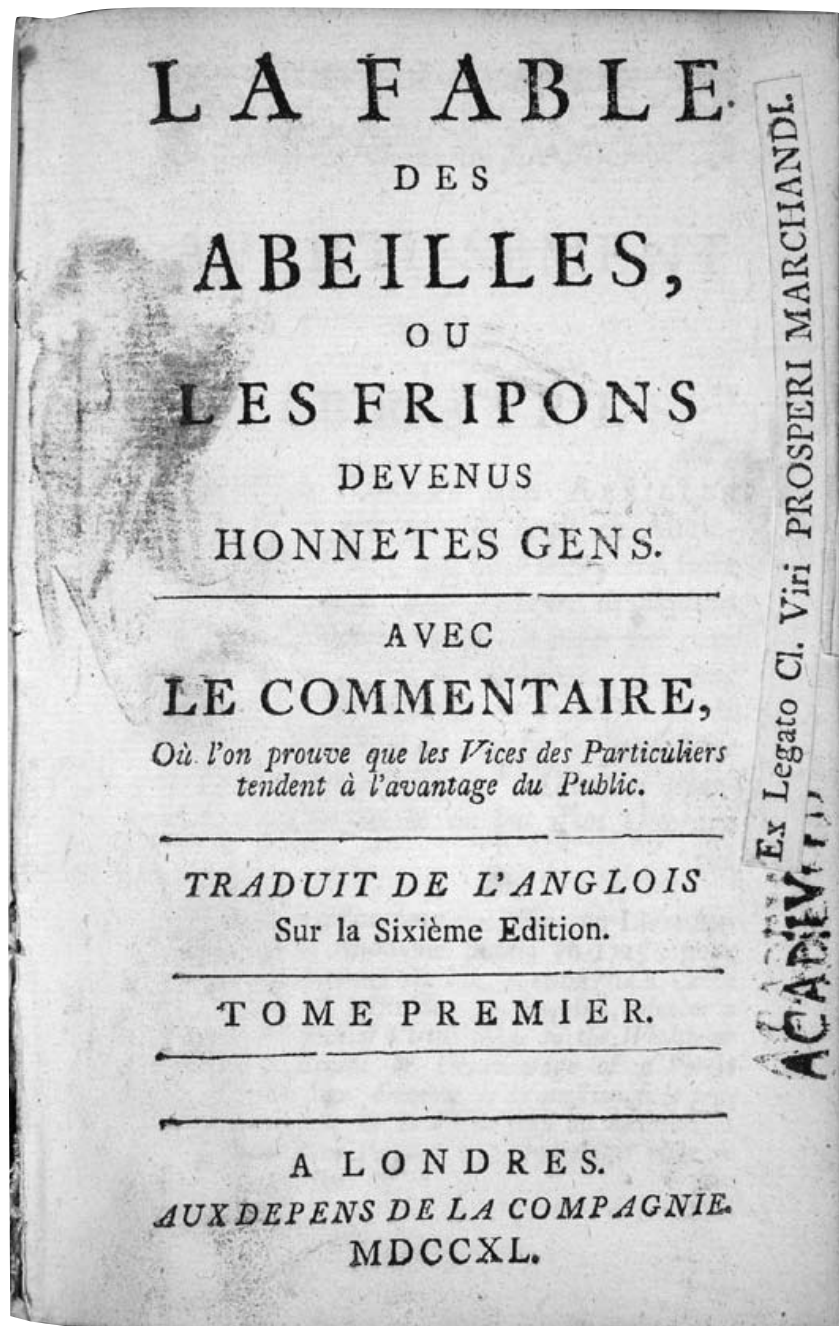
Mandeville was praktiserend arts. Behalve aan de royalty’s van zijn boeken verdiende hij goed aan de welgestelde patiënten die hij behandelde voor stoornissen van zenuwen en maag en psychosomatische ziekten. Zijn fascinatie voor het lichamelijke – opgedaan dan wel versterkt tijdens zijn opleiding geneeskunde – klinkt op verschillende plekken in *The fable* door. Zo illustreert Mandeville in de allereerste alinea van het boek al het belang van wetten en de overheid door te verwijzen naar lessen uit de anatomie van dode karkassen. Het zijn ‘onbeduidende vliesjes en buisjes die over het hoofd worden gezien of anders voor het gewone oog onaanzienlijk zijn’ die essentieel zijn voor het bewegingsapparaat. Door te vergelijken suggereert Mandeville dat wetten en de overheid even onaanzienlijk maar ook even essentieel zijn. In zijn necrologie wordt Mandeville met recht ‘een weetgierige onderzoeker van de menselijke natuur’ genoemd.

Zijn aandacht voor het lichamelijke en het ‘onaanzienlijke’ speelt zonder twijfel ook een belangrijke rol in zijn kritiek op het vrome mensbeeld van geestelijken en bepaalde verlichtingsdenkers. Mandeville gelooft niet in deze verheven mensbeelden. De mens is vanaf zijn geboorte behept met verschillende ‘ondeugden’ of ‘zonden’ (*vices*). Een prominente rol daarbinnen speelt de natuurlijke gerichtheid van de mens op zijn eigen belang (*self-liking*). Vaak is door wetgevers en andere wijze mannen geprobeerd om mensen te overtuigen dergelijke hartstochten te overwinnen en terzijde te schuiven, in plaats van eraan toe te geven. Maar Mandeville gelooft niet dat dat werkt: ‘het is onwaarschijnlijk dat iemand hen had kunnen overhalen om hun natuurlijke begeerten af te keuren of om wat goed voor anderen is te verkiezen boven wat goed voor henzelf is’. En dat is ook niet nodig. Het is juist de gerichtheid op het eigen belang van individuen die (mits goed gekanaliseerd) tot zo’n grote welvaart leidt ‘dat de echte armen beter [leven] dan de rijken voorheen’. Mandeville geeft aan dat zelfs de armste bevolkingsgroepen in zijn tijd konden genieten van wat in eerdere tijden werd gezien als luxe, voorbehouden aan de allerrijksten. Hij noemt brood, bier, hoofdkussens en vlees.

Mandeville en de economie

De grondlegger van de moderne economie, Adam Smith, was pas negen jaar oud toen Mandeville in 1733 stierf. Toch moet Smith onder de indruk geweest zijn van de denkbeelden van Mandeville. Veel van de uitgangspunten van de moderne economie zijn namelijk in aanzet al bij Mandeville aanwezig. Zo heeft Mandeville – onder veel meer – aandacht voor:

- *Schaarste*: ‘Niets kan duur zijn waarvan er een overvloed is, hoe heilzaam het ook voor de mens mag zijn, en schaarste verhoogt de prijs van dingen veel vaker dan het nut ervan.’
- *Arbeidsdeling*: ‘als één zich helemaal toelegt op het maken van pijlen en bogen, terwijl een ander voedsel levert, een derde hutten bouwt, een vierde kledingstukken en een vijfde gereedschappen maakt, dan (...) zullen de roepingen en beroepen zelf (...) veel grotere verbeteringen ondergaan dan wanneer elk van de vijf ongeordend zich met alles had beziggehouden.’
- *Productiefactoren*: ‘Want laat de waarde van goud en zilver stijgen of dalen, het genot van alle samenlevingen zal altijd afhangen van de vruchten van de aarde en de

Bernard Mandeville, *La fable des abeilles*, Londen 1740

arbeid van de mensen, die beide samengevoegd een zekerder, een onuitputtelijker en een reëlere schat zijn dan het goud van Brazilië of het zilver van Potosi.'

- *De wederzijdse welvaartseffecten van globalisering*: 'Het [zou] voor de Perzen en andere Oosterse mensen onmogelijk (...) zijn de enorme hoeveelheden te kopen van het voortreffelijke Engelse laken dat zij verbruiken, als wij onze vrouwen met minder vrachten Aziatische zijden stoffen zouden overladen.'

Bovendien benadrukt Mandeville het positieve boven het normatieve ('Eén van de belangrijkste redenen waarom zo weinig mensen zichzelf begrijpen, is dat de meeste schrijvers hun altijd leren wat ze zouden moeten zijn en zich er bijna nooit druk over maken hun te vertellen wat ze werkelijk zijn') en komt hij met zijn stelling dat de armen in zijn tijd het beter hebben dan de rijken voorheen, dichtbij een verdedi-

ging van de vroegkapitalistische markteconomie van zijn tijd op basis van Pareto-verbetering: een grote groep (veel armen) is er in absolute termen op vooruitgegaan, zonder een andere groep (andere armen of de rijken) te benadelen. In hoeverre relatieve verschillen tussen arm en rijk groter of juist kleiner worden, speelt hierbij geen rol.

Mandeville en Adam Smith

Het meest onweerstaanbaar voor Smith moet echter toch Mandeville's taboedoorbrekende uitgangspunt van 'self-liking' zijn geweest. De geest van Mandeville klinkt nadrukkelijk door in het beroemde citaat uit Smith's *The wealth of nations* (1776): 'It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest.' Ook Smith beschrijft 'the uniform, constant, and uninterrupted effect of every man to better his condition'. En ook bij Smith leidt deze egoïstische drijfveer maatschappelijk gezien tot gunstige resultaten: 'By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it.'

Ondanks hun evidente geestelijke verwantschap, verwijst Smith in *The wealth of nations* in het geheel niet naar Mandeville. Dat doet hij wel in zijn andere hoofdwerk *The theory of moral sentiments* (1759), maar daar neemt hij juist afstand van de ideeën van Mandeville. Hij noemt ze zelfs 'in almost every respect erroneous'. Volgens de belangrijkste biografie van Mandeville, F.B. Kaye (eigenlijk Frederick Benjamin Kugelman, 1892-1930), moet dit vooral gelezen worden als een gebaar van respect van Smith in de richting van zijn leermeester Francis Hutcheson (1694-1746), die een veel groter geloof had in altruïsme dan Mandeville en uiteindelijk ook Smith. Het enige concrete punt waarop Smith Mandeville bekritiseert is nogal technisch van aard.

Volgens Smith hanteert Mandeville een te strenge definitie van 'deugdzaam'. Het komt erop neer dat alleen volstrekte zelfverloochening er voor in aanmerking komt. Alle andere gedragingen zijn deels gemotiveerd vanuit eigenbelang en daarom schaarft Mandeville ze zonder pardon onder de 'particuliere ondeugden'. Smith ziet daarentegen nog een derde weg tussen zelfverloochening en ijdelheid. Wie zijn gedrag richt op roem, eerbied of achting kan niet geheel onzelfzuchtig genoemd worden. Maar deze gerichtheid is wel nobeler dan ijdelheid en kan volgens Smith daarom niet zomaar als een ondeugd afgedaan worden.

De kritiek van Smith brengt vooral een verschil in stijl tussen de twee naar voren. Mandeville is een polemist die zoekt naar krachtige tegenstellingen om zijn punt te maken. Smith is een wetenschapper die vat probeert te krijgen op de nuance. Hij heeft daardoor moeite met het soms doorgeslagen reductionisme van Mandeville. Niet alles kan, zonder de werkelijkheid geweld aan te doen, zomaar worden teruggebracht tot (welbegrepen) eigenbelang. Hoewel ook Smiths 'morele psychologie' een belangrijke plaats inruimt voor het inlevingsvermogen als basis van morele handelingen, is de onderstaande tekst waarschijnlijk een goed voorbeeld van waar Mandeville in zijn ogen doorschiet:

Er ligt geen verdienste in het redden van een kindje dat op het punt staat in het vuur te vallen. De handeling is goed noch slecht en welk voordeel de peuter er ook van hebben mag, we zijn alleen onszelf dankbaar. Want wel gezien hebben dat het kind viel en niet geprobeerd hebben dit te verhinderen, dat zou een pijn hebben veroorzaakt die het zelfbehoud ons dwong te vermijden.

Het methodologisch individualisme dat Mandeville ten beste geeft, is problematisch

als basis voor een morele ethiek. Maar het spoort goed met de moderne economische wetenschap. Tegelijkertijd bepleit Mandeville beslist geen bandeloze vrije markt. Ondeugd blijkt weldadig te kunnen zijn, zo stelt hij aan het einde van *The grumbling hive*, maar alleen 'als zij door rechtspraak wordt gesnoeid en ingetoomd'. Mandeville ziet met andere woorden een essentiële rol weggelegd voor de overheid.

Mandeville en de kredietcrisis

Mandeville heeft de kredietcrisis niet voorspeld. Integendeel, de 'korfcrisis' die hij beschrijft heeft een bijna diametraal tegenovergestelde oorzaak: geen onbeteugelde en doorgeschoten hebzucht, maar juist volstrekte onbaatzuchtigheid en onbeknotte eerlijkheid. Mandeville's crisis is een les in tevredenheid van de goden. Zij zijn het gezeur van de bijen – over het gebrek aan deugdzaamheid in de zeer welvarende korf – meer dan zat. Om te laten zien dat een hoog welvaartsniveau en een hoge mate van deugdzaamheid niet goed samengaan, veranderen de goden bij toverslag iedereen in onbaatzuchtige, gematigde en eerlijke burgers. Het resultaat is verpletterend. Niet alleen slotenmakers, advocaten en beulen zijn overbodig; ook handelaren hebben beduidend minder werk na het verdwijnen van trots en luxe bij de consument. Daarnaast komen ook de op ijdelheid drijvende kunsten nauwelijks meer van de grond. De welvaart verdwijnt als sneeuw voor de zon. Vandaar dat 'de moraal' van het centrale gedicht van *The fable* begint met:

Hou toch op met klagen. Alleen dwazen trachten
Van een grote korf een eerlijke korf te maken.

Ondanks dat Mandeville een hele andere crisis beschreef dan de kredietcrisis is het toch een interessant gedachtenexperiment om te speculeren hoe Mandeville zou reageren op de kredietcrisis. Wij kunnen ons een drieledige reactie voorstellen.

Allereerst zou Mandeville constateren dat, hoewel er 300 jaar verstreken is sinds hij begon aan *The fable*, de mens niet veranderd is. De 'self-liking' die Mandeville postuleerde is ook nu nog springlevend.

Zijn tweede reactie zou waarschijnlijk een uiting van verbazing zijn. Want, waar in zijn tijd redeneren vanuit naar hun eigen belang strevende individuen nog revolutionair was, is er inmiddels een gezaghebbende wetenschap tot wasdom gekomen die dit tot haar uitgangspunt heeft gemaakt. Mandeville zou enthousiast zijn over de lessen die deze economische wetenschap heeft opgeleverd. Wat had hij graag de reactie van tijdgenoten als Shaftesbury en Hutcheson vernomen op de principle-agent-problematiek, de tragedie van de meent (tragedy of the commons) of de 'political business cycle'. Tegelijkertijd zou Mandeville een lastige vraag opwerpen. Hoe kan het dat in een tijd waarin zulke krachtige theorieën beschikbaar zijn over individuele drijfveren en hun effect op de maatschappelijke welvaart, er voor de financiële sector zo gemakkelijk is meegegaan in zelfregulering?

Zijn advies – zijn derde reactie – zou waarschijnlijk een veel nadrukkelijker rol voor de overheid zijn in de financiële sector. Mandeville zou niet terugschrikken voor krachtig ingrijpen. De overheid moet ervoor zorgen dat de hebzucht van individuen tot maatschappelijke welvaart leidt. Hoge bonussen op korte termijn uitgekeerd horen daar niet bij. Gedegen toezicht moet voorkomen dat perverse prikkels tot ongewenste effecten leiden. Want dat 'private vices' ook tot 'publick troubles' kunnen worden, sluit Mandeville zeker niet uit. Aan de andere kant zal Mandeville zeker geen langdurige hoofdverantwoordelijkheid voor de overheid wensen. De concurrentie en samenwerking tussen individuen die erop uit zijn om geld te verdienen aan

de behoeften van medeburgers maakt een welvaartsniveau mogelijk waar de overheid niet aan kan tippen.

Over zijn eigen drijfveren is Mandeville opvallend open: 'ik geef [toe] dat ik niet half zo verlangend ben geweest de goedkeuring van anderen te winnen als dat ik mijn best heb gedaan mijzelf met dit tijdverdrijf te plezieren'. Ook deze instelling behoort bij Mandeville zonder twijfel tot de particuliere ondeugden. Van deze ondeugd is het in onze ogen echter zonneklaar dat deze een maatschappelijke weldaad, in de vorm van een zeer genoeglijk en verrassend actueel boek, tot gevolg heeft gehad.

Beknopte literatuurlijst

- Informatie over Mandeville en de *Fable of the bees* is te vinden op www.bernard-mandeville.nl.
- B. Mandeville, *The fable of the bees. Or, private vices, publick benefits*. Aant. F.B. Kaye. Indianapolis 1924, herdruk Oxford 1988.
- B. Mandeville, *Verzameld werk*. Deel 1: *De wereld gaat aan deugd ten onder*; deel 2: *Mensen spreken niet om begrepen te worden*; deel 3: *De fabel van de bijen*. Vert. en aant. A.C. Jansen. Inl. H. Maas. Rotterdam 2006-2008.

STCN-beschrijving

Mandeville, Bernard de (1670-1733)

La fable des abeilles, ou Les fripons devenus honnetes gens. (By Bernard de Mandeville). Translated after the 6th English edition. Londres, aux depens de la Compagnie, 1740. 8°: 4 volumes ; Dl. 1: π1 *⁸ 2*⁴ A-X⁸ (lacks 2*⁴, blank?; X8 blank). Dl. 2: π1 A-Q⁸ R⁶. Dl. 3: π1 *-3*⁸ A-R⁸ S⁴ T² (T2 blank). Dl. 4: π1 A-R⁸ (R8 blank).

Printed in the Netherlands.

Vingerafdruk:

Dl. 1: 174008 - a1 * \$à : a2 2*3 itabl - b1 A v : b2 X5 rémi

Dl. 2: 174008 - b1 A u'i : b2 R4 OL

Dl. 3: 174008 - a1 * m : a2 3*5 \$répé - b1 A s : b2 T g

Dl. 4: 174008 - b1 A o : b2 R5 r\$à\$t

Typografische kenmerken: gedrukte titelpagina, lettertype romein

Trefwoorden: economie

Exemplaren:

Amsterdam, Universiteitsbibliotheek: OK 62-2020-2023

Leiden, Universiteitsbibliotheek: 703 G 26-27

Utrecht, Universiteitsbibliotheek: ODA 2644 (volume 1 and 2 only)